

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI RIVOJLANISHIDA TASVIRIY FAOLIYATNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA O'RGANILISHI

Aziza Yusupova

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti,

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni tasviriyl faoliyatini rivojlanishida pedagogik hamda psixologik tadqiqotlarda va adabiyotlarda o'rganilganligini tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tasviriyl faoliyat, texnologiya, estetik tarbiya, idrok, tafakkur, ong, ahloqiy tarbiya, estetik tarbiya.

KIRISH

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda tafakkurning tahlil va sintez, taqqoslay bilish kabi uquvlari hali sust rivojlangan bo'ladi. Qurilish materialari yordamida o'tkaziladigan o'yinlar esa bolalarning tafakkurini, ijodiy qobiliyatini o'stiradi.

Maktabga bolalani tayyorlashda tasviriyl faoliyat katta ahamiyat kasb etadi. rasm, loy, qurish yasash materiallari bo'yicha bilim, malakalarini egallash maktabda tasviriyl faoliyat darslari va mehnat darslarini muvaffaqiyatli egallashlariga asos bo'ladi. Ularni o'quv faoliyatiga tayyorlaydi. Pedagogni tinglashga, uning ko'rsatmalarini bajarishga o'rgatadi. Oldiga qo'yilgan vazifani hal etishda uning asosiy va muhim hal etish yo'llarini izlab topish bu o'quv faoliyatning asosiy sababchilaridan biridir. Tasviriyl faoliyat jarayonida o'z ishini nazorat qilib borish, maktabda vazifalarni bajarishda ham rol o'ynaydi. Shuningdek bola tasviriyl faoliyat jarayonida psixologik jihatdan ham tayyorlanib boradi. Maktabda qiziqishga xohish, yangiliklarni bilishga intilish, maqsad sari intilish, tartibli holda shug'ullanish va shu kabilar rivojlanadi. Shunday qilib, tasviriyl faoliyat jarayonida olgan bilim, ko'nikma, malakalar bolalani maktab hayotiga tezda kirishib ketishiga asos bola oladi [1].

ADABIYOTLAR TAHLILI

Arastu kishilik tafakkuri tarixda birinchi bo'lib ruh va jon tananing ajralmas qismlari ekanligi g'oyasini ilgari surdi. Shu sababli ham Arastu psixologiya fanining otasi sifatida talqin qilinadi. "Psixologiya", ya'ni jon haqidagi fan so'zi (yunoncha "psyche" – ruh, jon, "logos" – fan, ta'limot ma'nosini anglatadi) bizning davrimizda ham saqlanib qolgan.

"Tibbiyotning otasi" Gippokrat (er.av. 460–377-yy.) tafakkur va sezgi organi miya ekanligini ta'kidlaydi. Uning yozishicha: "Mana shu qism bilan biz fikrlaymiz,

yaxshi va yomonni ajratamiz, tanamizning mana shu qismi bilan ko‘ramiz. Miya sog‘ holatda bo‘lgandagina biz sog‘ fikrlaymiz”. Gippokratning ishlari orasida eng katta shuhrat keltirgani temperament haqidagi ta’limotdir.

Uyg‘onish davrining buyuk rassomi va olimi Leonardo da Vinchi (Leonardo di ser Piero da Vinci, 1452-1519) tasviriy san’atni o‘qitish metodikasi rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan. U o‘zining “Трактат о живописи” nomli ishida rassomlikni jiddiy ilmiy fan sohasi deb qaraydi. U ko‘p yillar davomida anatomiya faniga tayangan holda kishi a’zolari o‘rtasidagi mutanosiblik qonuniyatlarini ishlab chiqqan. U “Законы живописи” nomli asarida: “Yoshlar, ilm-fanda o‘zlarini sinamoqchi bo‘lsalar, avvalo rasm chizishni mukammal bilmoqlari lozim” degan edi.

Buyuk donishmand Aristotel bolalarning dunyoqarashining shakllanishida san’atning o‘rniga alohida e’tibor qaratib, tasvirlash, rasm chizish mashg‘ulotlari bolalarning har tomonlama rivojlanishiga turtki bo‘lishini ta’kidlab o‘tgan. Bu g‘oyani moziyning ilg‘or pedagoglari Ya.A. Komenskiy, I.G. Pestalotssi, F. Frebel kabilar ham ilgari surganlar.

Tasviriy san’atni o‘qitishni takomillashtirishda Uyg‘onish davrining nemis rassomlaridan Albret Dyurer (Albrecht Durer, 1471-1528) ning xizmati katta bo‘ldi. U birinchi bo‘lib rasm ishlashni yengillashtirish uchun geometrik metodni o‘ylab topdi. Uning fikricha, har qanday buyum, narsalar asosida geometrik jism shakli yotadi. Shuning uchun u yoki bu narsalarni tasvirlashda avval geometrik jism shakli chizib olinishi lozim, keyin ular umumlashtirilib, haqiqiy tasvir hosil qilinadi yoki notyurmort rasmini chizishda modelni iloji boricha eng umumiy chiziqlarga ajratib, chizib olish kerak. Umuman, estetik tarbiya - faqatgina soddalashtirilgan, biror-bir bolalarga xos bo‘lgan san’atni o‘qitishdan iborat, deb tushunish xatodir.

Tasviriy san’atning hamma umumiy ta’lim maktablarida o‘qitilishining foydali ekanligi buyuk chex pedagogi Ya.A.Komenskiy (1592-1670) tomonidan uning «Buyuk didaktika» asarida rivojlantirilgan.

Angliyada bolalar psixologiyasi yo‘nalishining asoschisi, taniqli ingliz psixologi Jeyms Selli (James Sully 1843-1923), “Очерки психологии детства” (1895) risolasida bola rivojlanishining asosiy qoidalarini bayon qilib, bolaning tasviriy faoliyatini chuqur o‘rgangan olim sifatida tanilgan. Jeyms Selli bola rasm chizish malakalarini rivojlanishining uch bosqichini ta’riflaydi:

- birinchi bosqich bolaning chizgan rasmlari shaklsiz tasvirlardan tashkil etishdan,

- ikkinchi bosqich boshlang‘ich chizmal-sxematik, ya’ni g‘oyaviy ramziy chizmadan,

- uchinchi bosqich endi bola tabiatni taqlid qiluvchi tabiatshunos, garchi u ko‘pincha tabiatda uchramaydigan narsani aks ettirsa ham, masalan, otda o‘tirgan chavandozning ikkala oyog‘ini oldiga chizishdan iboratligini tasvirlaydi.

Italiyalik san'atshunos Richchi Korrado (Ricci Corrado, 1858-1934), "Дети художники" (1887) asarida bolalar rasmlarini psixologik tahlil qilgan muallif edi. Bolalarning ko'plab rasmlarini o'rganib, ular san'atining o'ziga xosligini tavsiflaydi. U o'z tadqiqotlariga asoslanib, bola rassomdek chizmaydi, degan xulosaga keladi, lekin uning xotirasida aniq nimaning yaratilganini yetkazadi. Bolalarga rasm ishlash texnikasini maxsus mashqlar tizimi orqali o'rgatish g'oyasi birinchilardan bo'lib italiyalik san'atshunos Korrodo Richchi tomonidan qo'llab-quvvatlangan bo'lib, ularsiz hatto kattalar ham bolalarning bilim saviyalari darajasida qolishi mumkinligini ta'kidlagan.

Akademik VM. Bexterev (1857-1927) o'zining "Первоначальная эволюция детского рисунка в объективном исследовании" nomli ilmiy risolasida qanday bo'lmasin, insoniyat hayotida ibtidoi davrdan san'atning rivojlanish qonuniyatlari va bolalar rasmlari rivojlanishining umumiy xususiyatlari bir xil ekanligini, ular chizgan rasmlarni tahlil qilish asosidagi ko'plab dalillarni keltirib, ularning rasmlarini bosqichma-bosqich evolyusiya qilish masalasini o'rgangan. V.M. Bexterev bolaning qalamni to'g'ri ushlab turish va undan foydalanish qobiliyatiga katta ahamiyat bergan. Bolalar chizgan rasmni o'rganishga bag'ishlangan asarida, u shunday yozgan edi: "Bola chizgan rasmning dastlabki evolyusiyasini o'rganish uchun, eng boshidanoq, bolaning qalamni to'g'ri ushlash qobiliyati paydo bo'lishi bilanoq, unga uch barmoq o'rtasida qalamni to'g'ri tutishga o'rgatish kerak".

Professor Frans Chijek (Frans Chizhek, 1865-1946) ilk bor 1897 yilda Vena dekorativ va amaliy san'at maktabi qoshida birinchi badiiy sinfini ochgan. Unda 4-14 yoshgacha bo'lgan bolalar shanba kunlari qatnashgan. Dars mashg'ulotlari mutlaqo erkinlik tamoyili asosida qurilgan bo'lib, sinfda tartib yo'q edi. Bolalar xohlagan vaqtda kelib-ketishlari mumkin edi. Turli yoshdagi bolalar o'zlari tanlagan yo'nalish bilan shug'ullanib, o'zlarining tasavvurlari asosida darsni o'zlashtirardilar: kimdir chizar, kimdir kashta tikar, kimdir yog'och kesish uchun taxta yasar edi. Professor bu haqida: "Mening usulim har qanday bosimdan xalos, menda reja yo'q. Bolalar bilan oddiydan murakkabga qarab boramiz. Bolalar xohlagan narsalarini, ichki intilashlari doirasidagi narsalarini qilishlari mumkin". U shu usul asosida bolalarga rasm chizishni o'rgatgan buyuk pedagog bo'lib tarixda iz qoldirdi.

Yuqorida keltirlangan ma'lumotlarga ko'ra ikki xil yondashuv qo'llanilganligini ko'rish mumkin. Birinchidan F.Chijek didaktikaning oddiydan murakkabga prinsipiga amal qilgan. Ikkinchidan, badiiy ta'limda 20 asrning boshlarida qo'llanilgan. "Erkin ijod" g'oyasiga amal qilingan, ya'ni bola o'zi hoqlagan ish bilan shug'ullangan. Bir qarashda bu yondashuv bolani individualligini to'laqonli e'tiborga olish imkonini bersada, zamonaviy pedagogikaning kompleks yondashish prinsipiga mos kelmaydi.

Frank Chijek bu usuli bilan tarixda "Chijekning metodi" bolalarni rasmga o'rgatish novator usulini o'rgatgan inson bo'lib tanildi va uning asoschisi hisoblanadi.

Professorning ushbu innovatsion usuli yevropa, AQSH, Hindiston va Yaponiyada erkinlik tamoyiliga asoslangan badiiy sinflarida keng joriy etilib, hozirgi kunda ham o'z kuchini yo'qotmagan. Shuningdek, Frank Chijek 1890 yilda "Bolalar rasmi" atamasini kiritgan, ammo atamaning umumiy e'tirof etilgan ta'rifi bo'lmagan.

Fransuz faylasufi Didro, bundan qariyb 300 yillar avval: "Qaysi bir mamlakatda rasm chizishni o'qish-yozish kabi bilsalar edi, bu mamlakat barcha sohalarda har qanday mamlakatni quvib yetadi va ortadi", degan edi. Har bir shaxsning grafika bilimiga ega bo'lishi uning o'ziga ham, jamiyatga ham suvdek zarurligi bugungi kunda ham o'z kuchini yo'qotmagan.

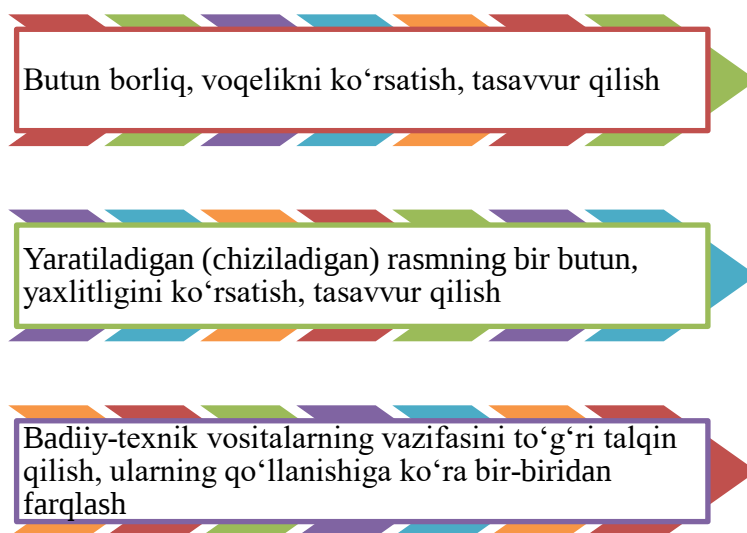
Filadelfiyadagi badiiy ishlab chiqarish maktabining direktori, akademik Liberti Tedd qo'lning chaqqonligi, uning harakatchanligini tasvir mazmunini ifodalashning muhim sharti sifatida qaragan. Uning fikrini qo'llab-quvvatlagan holda ta'kidlash joizki, qo'lning chaqqonligi rasm ishlash texnikasini egallash, keng ma'noda bolalarda tasviriy savodxonlik elementlarini shakllantirish, ko'pgina faoliyat turlaridan asqotadigan rassomlik mahoratini rivojlantirish uchun zarur. Shularni e'tiborga olgan holda Liberti Tedd rasm chizishda qo'l harakatlari uchun maxsus mashqlar tizimini ishlab chiqdi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan bu mashqlarni bolalar jon-dillari bilan bajaradilar.

Ayrim olimlarning fikricha, bolalarning tasviriy faoliyatlariga kattalarning aralashuvi mumkin emas. Bunda o'quvchilarning o'ziga xos qobiliyatlari o'z ta'sir kuchini yo'qotishi mumkin, deb hisoblaganlar. Bu ta'limot "erkin badiiy tarbiya" deb atalib, XX asrning boshlarida umumiy o'rta ta'lim tizimidagi "Rasm" (hozirgi "Tasviriy san'at") darslariga tatbiq etishga urinishlar ham bo'lgan. Bir guruh pedagoglar, xususan, K.M.Lepilov, Y.V.Rezigroyev, V.I.Beyerlar bolalarga ta'lim berishda rasm chizish texnikasini o'rgatishni ma'qullaganlar. Bolalarga ta'lim berishda rasm chizish texnikasini o'rgatishga qarshi bo'lgan olimlarga javob tariqasida K.M.Lepilov shunday deb yozadi: "Ba'zi bolalar - tugal rassomlardir, deb aytishadi. Agar ana shu nuqtayi nazardan qaraydigan bo'lsak, meningcha, ularni umuman o'qitish kerak emas. O'z holiga tashlab qo'yilgan bola ma'lum bo'sag'ada turib, o'zlari uchun aniq, sevimli bo'lgan mavzu va chizmalarda to'xtab qoladilar, ilgari ketmaydilar. Boshqa tomondan ular grafik savodxonlikka ega bo'lmaydilar". Bolalarni nimagadir o'qitish kerakligi haqidagi fikrni rivojlantirar ekan, u rahbarning bolalarni har xil materiallarning o'ziga xos xususiyatlarini egallashlari, ular bilan ishlash ko'nikmalarini o'zlashtirishlariga yordam berishi lozimligini ta'kidlaydi. Masalan, bolalarning qo'lga mo'yqalam, bo'yoqni berib, ular bilan ishlash va bo'yoqlarni qanday aralashtirish, qog'ozga surtishni, albatta, uning texnikasini bilgan mutaxassis amaliy ko'rsatishi va jarayonni izohlashi lozim.

R.Myuller badiiy tarbiyani yaxlitligicha yaxshilash ishlarini va jumladan tasviriy faoliyatni rivojlantirish imkoniyatlari haqidagi masalani tahlil qilib, buning uchun bolalar bilim, malaka, iqtidorlikni doimo uyg'unlikda egallashi kerak, degan

xulosaga keladi. Bu uyg'unlikka muallif bolalarning ko'rganlarini tasvirlashni bilishi qobiliyat sifatida e'tirof etadi. Tasvirni hosil qilish uchun bolalarda narsalar va atrof-muhitdagi hodisalar haqidagi tasviriy xususiyatlarini, kuzatuvchanliklarini rivojlantirish, predmet va hodisalardagi muhim ahamiyatga ega bo'lganlarini ajratish, u yoki bu predmetning o'ziga xos xususiyatlarini eslab qolishning uddasidan chiqish zarur. Ana shu asosda bolalarda nimalarning rasmini chizish lozim bo'lsa, shuni tasavvur qilishga intilish sifatlari shakllanadi. R.Myuller fikricha, yuqorida aytib o'tilgan komponentlarni tasvirlash uchun qobiliyatni rivojlantirishning o'zi yetarli emas. Bola muayyan tasvirni hosil qilishni uddalay olishi uchun, u texnika va materiallarni, bo'yoqlarning qo'llanilishini badiiy-texnik usulini va ulardan foydalanish tartibi, texnikasini bilishi lozim. U shuningdek, bolalar qo'l harakatlarini o'rganib, bilib olishi, ularni boshqarishni o'rganishi kerak, deydi. Chizish texnikasi va usullarini bilish va ularni qo'llay olish bolalarni ifodali vositalardan foydalanishga yordam berishi lozim.

Tasviriy faoliyatni o'rganib, bilib olish uchun deyarli yaxshi namuna bo'ladigan bu yo'lni nemis pedagog olimlaridan biri Regel ham e'tirof etgan. U badiiy tasvir muammosining uchta tomonini aniqlagan

Badiiy tasvir turlari

Nemis olimi R.Mayne bolalar ijodini real san'at nuqtai nazaridan qarab, bolalarning tasviriy faoliyat malakalarini egallab, o'rganib bilib olishlarini rivojlantirish ularning badiiy-texnik qobiliyatlarini shakllantirishning muhim shartidir, deb hisoblaydi. U unga tasviriy harakatni kiritib, ular maqsadga qaratilgan faoliyat jarayonida rivojlanishini ta'kidlaydi. Nemis pedagogining fikricha, bolalardan harakatlarning yuqori maqsadga yo'naltirilganligi va faoliyatning onglilik darajasiga erishish uchun ularning oldiga mazmunli, ta'sirchan va asosli talab, vazifalarni qo'yish kerak. Badiiy ijodda oxirgisini rivojlantirish uchun kichik yoshdagi bolalar oldiga qiziqarli va muayyan harakatlarni bajarishni talab etadigan

keng miqyosdagi vazifalarni qo'yish maqsadga muvofiq. Tasvirni yaratish jarayonida bola bilan maslahatlashib olish mumkin, diqqatni ishning o'xshashligiga, shuningdek, ularni bir necha bor qaytarilishiga ongli ravishda e'tibor berishini talab qilish lozim. Bolalar shu yo'l orqali o'zlarining harakatlarini ko'rib, nazorat qilishni o'rganadi [2].

Maktabgacha yoshdagi bolalik - bu inson hayotidagi asosiy bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni o'zlashtiradigan, uning shaxsiyati va intellekti shakllanadigan davr. Eng muhim ruhiy yangi shakllanishlar orasida fikrlash bor davrdir. Uning yordami bilan bola o'zini va uning atrofidagi dunyoni bilib oladi. Erta yoshdagi bolalar erta maktabgacha yoshdagi fikrlashning vizual-samarali turi bilan tavsiflanadi, vizual-majoziy tip shakllanadi, kattaroq maktabgacha yoshda esa bolada og'zaki-mantiqiy fikrlash turi ochiladi (garchi majoziy fikrlash); yetakchi bo'lib qoladi). Bolaning tafakkurining rivojlanishi tajribaga bog'liq, shuning uchun bolaga dunyoni iloji boricha kengroq ko'rish imkoniyatini berish, shuningdek fikrlash qobiliyatini o'rgatish juda muhimdir.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalar psixik taraqqiyoti nazariy jihatdan chuqur o'rganiladigan, amaliy jihatdan esa ulkan ahamiyatga ega bo'lgan mavzulardan biridir. Bolalarning rivojlanishi, xususan, ularning tasviriy faoliyatga bo'lgan qiziqishi va bu faoliyatni o'zlashtirish darajasi, nafaqat ijodiy qobiliyatlarini, balki psixologik rivojlanishlarini ham ta'minlaydi.

Tasviriy faoliyat bolalarning shaxs sifatida shakllanishida asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Bolalar rasm chizish, bo'yash, turli shakllarni yaratish orqali o'zlarining his-tuyg'ularini ifodalaydi, dunyoqarashlarini kengaytiradi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi.

FOYDALANILGAN ADAIYOTLAR RO'YXATI

1. N.Yusupova, M.U.Hamidova, N.Q.Abidova, M.Yu.Pardayeva Tasviriy san'at va qo'l mehnatiga o'qitish maxsus metodikasi. -T.: "Fan va texnologiya", 2018, 256 bet
2. Nurmatova M.Sh. Xasanova Sh.T. "Rasm buyum yasash va bolalarni tasviriy faoliyatga o'rgatish metodikasi" Cho'lpon, T. 2010 y.
3. Сакулина Н.П., "Рисование, лепка аппликация в детском саду", 1955 г., с.168
4. Eralieva O. «Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning tasviriy faoliyat mashg'ulotlarida ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish» Tadqiqot jurnali, 2023y.